

*Paulina Chmiel-Antoniuk, Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie,
Wydział Nauk Pedagogicznych*

Komercjalizacja i popularyzacja treści religijnych na przykładzie vodoun*

Commercialization and popularization of religious content on the vodoun example

STRESZCZENIE:

WRAZ Z POSTĘPUJĄCYMI PRZEOBRAŻENIAMI SPOŁECZNO-KULTUROWYMI, KOMERCJALIZACJA VODOUN SPOWODOWAŁA WEJŚCIE W OBIEG KULTURY POPULARNEJ.

VODOUN W KULTURZE MASOWEJ ZACZEŁO BYĆ KOJARZONE Z TRADYCJAMI SZAMANIZMU, ZOMBIE I LALKAMI VOODOO, WPISUJĄC SIĘ NA STAŁE W RAMY KULTURY OKRUCIEŃSTWA I ALIEN-NACJI CZYLI MODY NA TO, CO ODRZUCONE I WYKLUCZONE. POPRZECZ ANALIZĘ MATERIAŁÓW WIZUALNYCH - FILMÓW, GIER PRODUKCJI AMERYKAŃSKIEJ, NAWIĄZUJĄCYCH DO VODOUN, POSZUKIWAŁAM ODPOWIEDZI NA PYTANIE CZY POPULARYZACJA VODOUN PROWADZI DO TRYWIALIZACJI I DESAKRALIZACJI TREŚCI RELIGIJNYCH I KSZTAŁTOWANIA MODELU SPRYWATYZOWANEJ NIEWIDZIALNEJ RELIGII.

Z PRZEPROWADZONYCH ANALIZ WYNIKA, ŻE KOMERCJALIZACJA VODOUN SPOWODOWAŁA SPŁYCENIE TREŚCI ORAZ ODARCIE OBRZĘDOWOŚCI ZE SFERY SACRUM. TRADYCJE I OBRZĘDY OBECNE W KULTURZE MAGICZNEJ PRZENIESIONE DO KULTURY POPULARNEJ, ULEGAJĄ DESAKRALIZACJI, STAJĄC SIĘ RODZAJEM USŁUG I FORMĄ ROZRYWKI.

SŁOWA KLUCZOWE:

HOODOO, KOMERCJALIZACJA, LALEczKA VOODOO, POPULARYZACJA, VODOUN, ZOMBIE

ABSTRACT:

FOLLOWING THE PROGRESS OF SOCIAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS, COMMERCIALIZATION OF VODOUN ALLOWED IT TO ENTER THE POP CULTURE. POP CULTURE BEGAN TO ASSOCIATE VODOUN WITH THE TRADITIONS OF SHAMANISM, ZOMBIE AND VOODOO DOLLS, INGRAINED FOREVER WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CULTURE OF BRUTALITY AND ALIEN-NATION, OR FASHION FOR ANYTHING THAT IS REJECTED AND EXCLUDED. I EXAMINED THE VIDEOS, THAT IS FILMS, GAMES OF AMERICAN PRODUCTION, BEARING REFERENCES TO VODOUN, IN SEARCH FOR ANSWERS TO THE QUESTION, WHETHER PUBLICIZING OF VODOUN LEADS TO TRIVIALISATION AND DESACRALISATION OF RELIGIOUS CONTENTS, WITH BUILD-UP OF A MODEL OF PRIVATISED INVISIBLE RELIGION. THE EFFECTS OF MY ANALYSIS SHOWED THAT COMMERCIALISATION OF VODOUN MADE THE CONTENTS LESS PROFOUND AND DEPRIVED THE SACRUM AREA FROM ITS CEREMONIAL NATURE. THE TRADITIONS AND CEREMONIES PRESENT IN THE MAGIC CULTURE, WHEN TRANSFERRED TO POP CULTURE, LOSE THEIR SACRAL ASPECTS, AND BECOME A TYPE OF SERVICES AND A FORM OF ENTERTAINMENT.

KEYWORDS:

HOODOO, COMMERCIALIZATION, POPULARIZATION, VODOUN, VOODOO DOLLS, ZOMBIE

Wraz z postępem przemian globalizacyjnych w obszarze kultury obserwujemy proces przenikania różnorodnych „egzotycznych” form religijnych do kultury zachodniej. Globalnym migracjom ludzi, kapitału i towarów towarzyszą migracje symboli, znaczeń, wzorów kulturowych, obyczajów i wierzeń. Odchodzenie od instytucjonalnych form chrześcijaństwa¹ stwarza możliwość pojawienia się magicznych ofert duchowych, co skutkuje marginalizacją tradycyjnych form religijnych. Komercjalizacja kultury i wzrost zagrożeń człowieka powoduje zwrot ku religijności i ożywienie wiary. Człowiek współczesny jest zmuszony na nowo przemyśleć wiele zagadnień swojego życia aby wyznaczyć na nowo utracony sens istnienia. Religia powraca proporcjonalnie do wzrostu cierpienia i braku orientacji życiowej, stając się mechanizmem obronnym człowieka przed trudnościami współczesnego świata. Używając języka ekonomicznego, można stwierdzić, że w tym kontekście religia powraca, gdyż rynek stwarza na nią popyt. I właściwie nie jest to jej zwycięstwo lecz klęska, gdyż człowiek obwieszcza swoje zwycięstwo nad religią i Bogiem².

Współczesna kultura konsumpcyjna przekształca wiarę i praktyki religijne, kształtując nową społeczną formę religii określoną przez Luckmanna jako niewidzialna religia³. W wyniku procesów sekularyzacji religia znajduje zakotwiczenie w prywatnej sferze życia nowoczesnych społeczeństw, dlatego często określona jest jako sprywatyzowana czy niewidzialna. Prywatyzacja religijności prowadzi do trywializacji religii co wiąże się z naruszeniem tożsamości wiary i utratą poczucia sacrum. Religia przestaje być przeżyciem duchowym przyjmując nową funkcję społeczną. T. Luckmann, mówiąc o niewidzialnej religii wskazuje na radykalną subiektywność, którą „charakteryzuje mało spójny i nieobligatoryjny święty kosmos oraz niski stopień «transcendencji» w porównaniu z tradycyjnymi typami religii⁴”

Globalna kultura masowa karmi się nowością, sensacją i okrucieństwem więc rynek ofert religijnych staje się coraz bardziej różnorodny. Przechodzenie na postmodernistyczny model religijności⁵ prowadzi do ożywienia dawnych ruchów okulty-

¹ Tomas Luckmann w książce *The Invisible Religion* proponuje badanie nowych społecznych form przejawiania się religii, które wykraczają poza religijność kościelną (zorganizowaną, zinstytucjonalizowaną), kształtującą się w warunkach, w których Kościoły chrześcijańskie tracą swój „monopol interpretacyjny”.

² M. Szulakiewicz, *Współczesny powrót religii, a chrześcijaństwo*, "Przegląd Religioznawczy", 2010, nr 2 (236).

³ Niewidzialna religia (*The Invisible Religion*) - termin wprowadzony do socjologii religii przez socjologa niemieckiego Thomasa Luckmanna w latach sześćdziesiątych XX wieku, w wydanej w 1967 roku w Nowym Jorku książce *The Invisible Religion*, opierającej się na wcześniejszej opublikowanej w Niemczech książce *Das Problem der Religion in der modernen Gesellschaft* (1963). W książce została wyraźnie zaakcentowana funkcjonalistyczna koncepcja religii oraz opisane treści nowej społecznej formy religii (sprywatyzowana, synkretyczna, „świecka” religijność). Zob. J. Mariański, *Niewidzialna religia w badaniach socjologicznych*, STUDIA PŁOCKIE tom XXXVII/2009.

⁴ Zob. J. Mariański, *Niewidzialna religia w badaniach socjologicznych*, STUDIA PŁOCKIE tom XXXVII/2009.

⁵ Postmodernistyczny model religijności według badaczy M.P. Zulehne i J. Mariańskiego dominuje w krajach Europy Zachodniej i Ameryki. Główną cechą religijności postmodernistycznej jest jej „pozakościel-

IMPLIKACJE TEOLOGICZNE

stycznych i spirytualistycznych, a także pierwotnych wierzeń plemiennych. Pozakościelny model religijności znajduje wyraz w bardzo licznych nowych ruchach i wspólnotach religijnych. Koniec lat 70. XX wieku zaowocował pojawieniem się zjawiska kontrkultury, nawołującego do porzucenia starych, skostniałych kościołów i poszukiwania duchowości na wschodzie. Przedstawiciele kontrkultury poszukiwali inspiracji duchowych w buddyzmie, mistyce, okultyzmie, alchemii i kulturze psychodelicznej. Zjawiskiem kontrkultury zainspirowali się twórcy ruchu New Age Mouvement-NAM, wykorzystujący idee ezoteryki (gnozy, mistyki i magii). Przedstawiciele ruchu NAM poszukiwali alternatywnych form transformacji człowieka jako istoty duchowej, psychicznej i fizycznej.

Pierwotne, symboliczne treści religijne, przenoszone do innej kultury ulegają spłyceciu i komercjalizacji, stając się rodzajami produktów, które w dobie konsumpcjonizmu są rodzajem usług. Uwikłanie treści religijnych w sferę komercjalizacji prowadzi do uwikłania wiary w sferę marketingu. Globalizacja i przenikanie się różnorodnych form religijnych prowadzi do hybrydyzacji religii, której efektem jest desakralizacja i spadek jej wartości. Religia zaczyna być postrzegana jako towar, który można kupić w supermarkecie kultury⁶, a nie – jak dotychczas – jako wartość duchowa.

Przykładem komercjalizacji religii jest vodoun, stereotypowo kojarzona z „laleczkami voodoo” i zombi. W społeczeństwie zachodnim panuje przekonanie, że vodoun jest czymś w rodzaju czarnej magii, mającej na celu sprowadzenie nieszczęścia na niewinnych ludzi. Kult ten nie jest jednak konglomeratem szkodliwych zabobonów. Vodoun jest kompleksowym systemem religijnym i praktyczną filozofią życia, a także magicznym środkiem pozwalającym przetrwać pewnej kulturze⁷. Korzenie vodoun, zwanego także voodoo⁸, sięgają afrykańskiej krainy Dahomej i wyznawanego tam animizmu. Stamtąd już od XVI wieku kolonizatorzy pozyskiwali niewolników do pracy na Haiti i innych wyspach Ameryki Środkowej. Nowoprzybyli niewolnicy pod wpływem chrześcijaństwa, dokonali reinterpretacji rytuałów i form kultu. Wierzenia pierwotnie wywodzące się z tradycji ludów Joruba, zamieszkujących dzisiejsze tereny Beninu, Togo, i Nigerii, uzupełniono elementami kultu grup etnicznych Fon i Ewe, zamieszkujących Haiti w okresie prekolumbijskim, a także elementami zaczerpniętymi z chrześcijaństwa. W procesie synkretyzacyjnym niewolnicy dokonywali reinterpretacji rytuałów chrześci

ność” co oznacza kształtowanie się poza obrębem tradycyjnych kościołów chrześcijańskich. Znajduje on wyraz w bardzo licznych nowych ruchach i wspólnotach religijnych, zwanych tradycyjnie sektami. Nowy model ponowoczesnej religijności nazywany jest „bezdonna”, „alternatywna” i właśnie „postmodernistyczna”. Zob. J. Mariański, *Religijność postmodernistyczna i sposoby jej badania*, "Przegląd Religioznawczy" 1997, nr 1, s. 35-51.

⁶ Supermarket kultury- pojęcie wprowadzone do dyskursu współczesnej antropologii przez Gordona Mathewsa. Autor wspomina jednakże, że termin ten był już sporadycznie w użyciu. Prawdopodobnie jako pierwszy użył go S. Hall w eseju *The Question of Cultural Identity* zamieszczonym w książce: S. Hall, D. Held, T. McGrew (red.), *Modernity and Its Futures*, Cambridge, 1992, s. 303. Zob. G. Mathews, *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*, Warszawa 2005, s. 283.

⁷ Andreas Gossling, *Voodoo. Bogowie, czary, rytuały*, Kraków 2010, s. 4-5.

⁸ Voodoo- nazwa używana głównie w Stanach Zjednoczonych na terenie Luizjany i Nowego Orleanu.

”

Z analizy materiałów wizualnych wynika, że religia vodoun, funkcjonuje w popkulturze jako czarna magia, kojarzona głównie z krwiożerczymi zombi i „laleczkami voodoo”. Nie ulega wątpliwości, że przedstawiane w filmach zombie różniły się między sobą. Produkcje powstające najwcześniej wciąż jeszcze bardzo mocno zakorzenione były w haitańskim folklorze. W niemal wszystkich współczesnych produkcjach filmowych atak zombie czy rytuały vodoun kończą się śmiercią i upadkiem wartości moralnych.

jańskich, na przykład sakramentu Eucharystii, upatrując w nich pewien rodzaj afrykańskich obrzędów inicjacyjnych. Z katolicyzmu przejęli kult świętych, których utożsamiali z bóstwami afrykańskimi. Religia vodoun⁹ praktykowana jest dziś głównie na Haiti i w Beninie, ale także w Stanach Zjednoczonych gdzie powstała jej amerykańska odmiana hoodoo, z szeroko rozwiniętym systemem zaklęć i zabiegów magicznych. Nowoorleańskie hoodoo zyskało medialną popularność w kręgu kultury europejskiej za sprawą amerykańskich produkcji filmowych. W roku 1987 Casentino przewidział wzrost popularności vodoun, biorąc pod uwagę jego duchowy i magiczny wymiar¹⁰.

Vodoun w kulturze popularnej zaczęło być kojarzone z tradycjami szamanizmu, zombie i „lalkami voodoo”¹¹, wpisując się na stałe w ramy kultury okrucieństwa i alien-nacji¹², mające na celu przyciągnięcie uwagi współczesnego widza. Moda na prezen-

⁹ Vodoun- źródłem tego słowa jest termin vodu, oznaczający ducha lub bóstwo w języku fon, którym mówili niewolnicy przywiezieni z Dohmeju (dzisiejsze tereny Beninu, Togo i Nigerii). Właściciele niewolników – Kreole w XVIII w. przemianowali vodu na vaudau. Nazwa voodoo jest zamerykanizowaną formą. Zob. A. Zwoliński, *Świat voodoo*, Kraków 2011, s. 87.

¹⁰ D.J., Cosentino, *Spirit and image: The art of voodoo*. African Arts 1987, 21(1), s. 71-73.

¹¹ Laleczka vodoun- używane przez wyznawców luizjańskiego hoodoo. Za sprawą laleczki można leczyć, przyciągać miłość lub zesłać na wroga nieszczęście. Lalkę operuje czarownik- bokor, rzucając zaklęcia przy pomocy specjalnie przygotowanej mikstury. W rzeczywistości na ołtarzach tradycyjnego voodoo umieszcza się kukły/figury reprezentujące duchy loa. Zob. A. Zwoliński, art. cyt., s. 127.

¹² Kultura okrucieństwa i alien-nacji- współczesne trendy kultury popularnej. Kultura okrucieństwa jako moda na pokazywanie brutalności, barbarzyństwa, aktów przemocy i zbrodni w specyficzny, bo pozbawiony jakiegokolwiek kontekstu moralnego sposób. Obrazy okrucieństwa pozbawione są umoralniającego charakteru, przestrzegające nas przed grzesznym życiem i występkiem. Ich celem jest ubarwienie

IMPLIKACJE TEOLOGICZNE

towanie przemocy, aktów barbarzyństwa i zbrodni jest efektem ewolucji kultury popularnej. W trend kultury okrucieństwa i alien-nacji doskonale wpisuje się postać zombie „umarłaka – kanibala”. Zombie jako nieżywa osoba silnie zniewolona i nieświadomie wykonująca polecenia osoby ją kontrolującej, została zaczerpnięta z wiejskiej kultury Haiti.

Powodem podjęcia danego tematu jest wzrost popularności religii vodoun na świecie i jej uwikłanie w sferę marketingu co doprowadziło do przejścia obrzędowości ze sfery sacrum do sfery profanum. Podmioty obrzędu wyłączane są z dotychczasowej roli społecznej przechodząc w stan rytualnego "zawieszenia" i zmarginalizowania. Każde społeczeństwo poprzez obrzędy opowiada historię o samym sobie, posługując się swoistym metakomentarzem nie tylko jako sposobem odczytania społecznych doświadczeń, ale powtórny ich przeżyciem¹³. We współczesnym społeczeństwie mitologiczna strona kultury, obrzędowa i rytualna symbolika nie wiąże się już tak ściśle z codziennym życiem i elementem tożsamościowym danej grupy. Obrzędowość staje się ofiarą komercjalizacji, co powoduje spłylenie treści religijnych.

Klasyk socjologii i antropologii, Emile Durkheim, w pracy *Elementarne formy życia religijnego* napisał: "Wszystkie znane, proste czy złożone, wierzenia religijne wykazują tę sarną cechę wspólną: zakładają klasyfikację rzeczy realnych lub idealnych, wyobrażanych sobie przez ludzi, na dwie klasy, dwa opozycyjne rodzaje, zwykle oznaczane dworna odrębnymi terminami, które dość dobrze oddają określenia profanum i sacrum¹⁴. Życie ludzkie, ale także życie kosmosu w oczach van Gennepa jest nieustannym przekraczaniem granic między sacrum a profanum, co jest szczególnie widoczne w kulturach magicznych i religijnych, w których żadne działanie nie jest wolne od elementu sakralnego¹⁵.

Celem niniejszego artykułu jest analiza materiałów wizualnych i poszukiwanie odpowiedzi na pytanie czy popularyzacja vodoun w popkulturze prowadzi do trywializacji i desakralizacji treści religijnych oraz kształtowania się nowej formy niewidzialnej religii. Wybrane materiały wizualne to filmy produkcji amerykańskiej o tematyce nawiązującej do religii vodoun, które wywarły duży wpływ w popkulturowy obraz vodoun na świecie. Czy zatem przedstawiana w amerykańskich produkcjach religia vodoun zachowuje „pierwiastek świętości” czy jest tylko produktem marketingowym. W którym momencie zacieśnia się granica między sacrum, a profanum oraz fantazją i rzeczywistością.

rozrywkowego przedstawienia jako niezbędny warunek przyciągnięcia widza. Kultura alien-nacji jest przyznaniem Obcym prawa do bycia wśród nas i do zrównania wartości ich i naszego głosu. Wiąże się to z akceptacją dziwności, modą na to, co odrzucone, wykluczone, ukrywane. Kultura alien-nacji skoncentrowana jest na ciele i dostarcza przede wszystkim wzorów jego przekształcania i modyfikacji. Kultura alien-nacji jest ubraną w skandalizującą formę kultury popularnej samowiedzą współczesnego człowieka. Obcy jest projekcją naszych obaw, lęków, fascynacji i wiedzy o świecie. Zob. M. Krajewski, *Kultura kultury popularnej*, Seria Socjologia nr 34, Poznań 2005, s. 107- 118, 126-128.

¹³ W. Burszta, *Antropologia kultury*, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 110.

¹⁴ E. Durheim, *Elementarne formy życia religijnego*, Biblioteka Socjologiczna Wydawnictwo PWN, Warszawa 2010, s. 98

¹⁵ W. Burszta, *Antropologia kultury*, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 101.

Wyjście vodoun z podziemia czyli początki komercjalizacji

W 1930 roku kiedy Nowy Orlean stał się amerykańską atrakcją turystyczną, wyznawcy vodoun „zeszli do podziemia”, obawiając się dyskryminacji społecznej. Wraz z napływem turystów do Nowego Orleanu, vodoun stawało się powoli egzotycznym elementem amerykańskiego życia. Liczne stragany i sklepiki oferujące magiczne laleczki, proszki, amulety były najszybciej rozwijającym się biznesem Nowego Orleanu. Rozkwit vodoun biznesu spowodował powstanie amerykańskiej odmiany kultu hoodoo¹⁶. W latach 30. XX wieku, kapłani vodoun stali się centralnymi postaciami w Stanach Zjednoczonych. Przewodniczyli w uroczystych spotkaniach i rytualnych obrzędach oferując magiczne proszki do leczenia różnych dolegliwości, czary zapewniające dobrobyt bądź pozbycie się wrogów. W roku 1830 najbardziej znaną kapłanką vodoun w Nowym Orleanie była Marie Laveau, jedna z najbardziej wpływowych osób uważana za królową vodoun (*Voodoo Queen*). Pełniła rolę wyroczni, zjednując sobie sympatię i zaufanie wielu bogatych Kreoli. Przeprowadzała prywatne rytuały w swoim domu na St. Ann Street w Nowym Orleanie w dzielnicy francuskiej, oferując egzorcyzmy, składanie krwawych ofiar, czcząc kult boga-węża Damballaha¹⁷. Jako pierwsza wprowadziła do kultu vodoun katolickie dewocjonalia (krzyże i figury świętych)¹⁸. Postać Marie Laveau na stałe wpisała się do amerykańskiej kultury Luizjany. Mimo że nie jest jeszcze oficjalnie uznana za świętą, istnieje silny ruch jej zwolenników dążący do jej kanonizowania.

Kinematograficzna eksploatacja vodoun

Wzrost popularności egzotycznej religii vodoun spowodował szersze zainteresowanie amerykańskiego przemysłu filmowo - telewizyjnego. Motyw obrzędów vodoun pojawił się w wielu amerykańskich filmach, a nawet w bajkach dla dzieci. Film, muzyka, książki, radio i telewizja, stały się przekąźnikami zniekształconego obrazu vodoun, które kojarzone jest głównie z czarami i brutalnymi obrzędami. Obecność krwawych rytuałów vodoun w kinematografii jest atrakcją dla współczesnego widza, wywołującą strach i przerażenie. Media przekazują informacje jakoby vodoun było główną przyczyną tragicznego w skutkach trzęsienia ziemi w 2010 roku i czynnikiem pogłębiającego się zubożenia kraju. Odpowiedzią na sfalszowany przekaz treści religijnych i rosnącą komercjalizację vodoun była w 2006 książka Claudine Mitchel *Vodou in haitian life and culture*. In

¹⁶ Hoodoo-termin pochodzenia amerykańskiego, powstały na początku XIX wieku, mający wówczas na celu ubliżyć czarnym wyznawcom voodoo. Kolebką hoodoo jest Nowy Orlean. Mieszanie się kultur i religii protestanckiej, katolickiej oraz wierzeń indiańskich miało wpływ na współczesny model wierzeń hoodoo. Ważną cechą hoodoo jest umiejętne zespolenie folkloru europejskiego z afrykańskim, mistyki żydowskiej, ziołarstwa oraz wpływu kabały. Duże znaczenie w nowoorleańskim hoodoo ma numerologia i astrologia. Dużą wagę przywiązują się do mocy kolorów i ziół stosowanych podczas magicznych rytuałów. Można dostrzec wspólne cechy w hoodoo i vodou, jednak nie jest ono częścią religii haitańskiej. Zob. D. Alvarado, *The Vodoo Hoodoo Spell Book*, San Francisco 2009, s. 19.

¹⁷ Damballaha- Džamballa, Dambala; bóg wąż, stwórcyiciel kosmosu, ojciec innych duchów i ludzi, patroluje seksualności, harmonii, optymizmowi i radości życia, przyjmuje postać dobrośliwego węża, który jest źródłem radości dobroci i spokoju. Zob. A. Zwoliński, art. cyt., s. 98.

¹⁸ M. Ward, *Voodoo Queen*, Mississippi, 2004, s. 32.

Popularyzacja vodoun w Europie rozpoczęła się wraz z działalnością kontrkultury, która starała się reformować osadzoną w judeochrześcijańskiej tradycji duchowość, korzystając z wielu innych źródeł. Wzrost zainteresowania egzotycznymi formami religijnymi widoczny jest w liczebności gadżetów i ofert rytuałów dostępnych w sieci.

visible Powers, która obala przyjęte przez Stany Zjednoczone stereotypy i mity przekazywane przez media. Mitchel pisze, że vodoun wykracza poza swoją religijną rolę, stając się duchową dyscypliną napełniającą wszystkie inne systemy społeczne¹⁹. Do popkultury na stałe wszedł motyw zombie i laleczki voodoo. Filmy z zombie (nieumarli) cieszyły się dużą popularnością wśród reżyserów i artystów. Obraz zombie na przestrzeni lat uległ transformacji głównie za sprawą narzędzi jakimi dysponowali twórcy filmów (wersja komputerowo obrobionej postaci zombie, efekty specjalne, czy w końcu krew). Postać zombie w początkowym etapie odwoływała się do folkloru haitańskiego oraz paraliżującego lęku przed odwetem skolonizowanych. Współczesny obraz krwiożerczego zombie jest apokaliptyczną wizją zagłady świata i ludzkości.

Zombie- mit żywego trupa

Pierwszy w historii kina film o zombie *White Zombie*, 1932, rozpoczął popularne przekonanie o żywym trupie, porwijącym białe kobiety. W filmie obecny jest motyw vodoun i hipnozy. Czarnym charakterem nie jest niewolnik, ale „zarządzający” nim złowieszczy kapłan nadużywający magii vodoun do własnych celów. W latach 30. i 40. XX w. narracje prezentowane w filmach o zombie odzwierciedlały obawy amerykańskiego społeczeństwa przed przybyszami z Wysp Karaibskich i ewentualnym odwetem ze strony ludów skolonizowanych.

Postać zombie masowo pojawiająca się we współczesnych amerykańskich horrorach kojarzona jest głównie z osobą powstającą z grobu i starającą się zaspokoić żądzę krwi poprzez konsumpcję świeżego ludzkiego mięsa. Taki obraz zombie rozpowszechnił się w kulturze masowej za sprawą filmu *Noc żywych trupów (Night of the Living Dead)* w reżyserii George'a Romera pod koniec lat 60 XX wieku i intrygował kolejnych twórców filmowych i pisarzy. Romer wykreował nowe zombie, czerpiąc z tradycji gotyckiej, z opowieści o wampirach rodem z gatunku science fiction. Reżyser wyzwolił potwory spod panowania kapłanów, naukowców czy jakichkolwiek innych osób kontrolujących. Od lat 60. zombie

¹⁹ C. Michel, P. Bellegarde-Smitth, *Vodou in haitian life and culture. Invisible Powers*, New York 2006, s. 56.

przestają być marionetkami. Czynnikiem decydującym o ich poczynaniach przestaje być zadanie do wykonania (w folklorze: prace polowe, w pierwszych filmach: porwanie białej kobiety), teraz sterowane są wyłącznie przez instynktowną potrzebę konsumowania ciała ludzkiego. Nowy obraz współczesnego zombie wywołuje zainteresowanie, rozbudza fantazję i wzbudza strach. Obraz zombie przedstawiany w licznych produkcjach filmowych i telewizyjnych nie wiele ma wspólnego z religią vodoun. Według wyznawców vodoun kapłani mambo, houngan²⁰ mogą uśmiercić człowieka, uwięzić jego duszę i przejąć kontrolę nad jego ciałem. Nie jest to żywy człowiek, lecz duchy śmierci Guédé. Cadavre- tak nazywany przez Haitańczyków bezwolny trup wykorzystywany jest do prac w gospodarstwie i pracach polowych. Aby nie zamienił się w zombie należy po śmierci przebić jego serce kołkiem, a rolą rodziny jest kilkanaście dni po pogrzebie pilnować grobu zmarłego. Zombie nie jest elementem kultu, ale składnikiem wierzeń ludowych, które nie mają żadnego związku z właściwym oddawaniem czci.

Wiara w zombie związana jest z próbami stworzenia broni przeciwko białym kolonizatorom. Brutalność kolonizatorów wobec niewolników zmusiła kapłanów vodoun do stosowania czarnej magii wobec oprawców. Zatruli zapasy żywności i wody a nieposłusznych braci karali podając im naturalne narkotyki, przejmując nad nimi całkowitą kontrolę. Wiara w zombie opiera się na przekonaniu że dusze ludzkie można ukraść i przejąć nad nimi całkowitą kontrolę. Zombie po śmierci zostaje ożywione przez brokera i musi pozostać pod jego kontrolą. W tym celu podają człowiekowi truciznę, która powoduje rodzaj śpiączki nazywanej „śmiercią vodoun”²¹. W skład zatrutego proszku wchodzi wydzielinę ropuchy, krocionogów i tarantuli, paraliżujące serce, a także skóry trujących żab, rośliny i szczątki ludzkie. Po zażyciu tak przygotowanej mikstury ofiara powoli ulega całkowitemu sparaliżowaniu i zapada w śpiączkę, sprawiając wrażenie zmarłej. Po kilku dniach od takiej pozornej śmierci, czarownik ożywia swoją ofiarę za pomocą mikstury zwanej „ogórkiem zombie”. Źródła historyczne podają, że przemianą w zombie karano na Haiti przestępców. Uważa się, że w czasach krwawych rządów nacjonalisty François Duvaliera zwanego Papa Doc, autokratyczny władca zajmował się spirytyzmem i zamieniał swoich przeciwników politycznych w zombie.

Nie ulega wątpliwości, że przedstawiane w filmach zombie na przestrzeni lat różniły się między sobą. Produkcje powstające najwcześniej są mocno zakorzenione były w haitańskim folklorze. Brak w nich obrazu ogólnoświatowej zarazy, apokalipsy i aktów barbarzyństwa. Obraz ewolucji zombie przedstawiony w amerykańskiej kulturze popu-

²⁰ Mambo i houngan- mambo- kapłanka vodoun, houngan- kapłan vodoun. Kapłani przewodniczą rytuałom vodoun, są pośrednikami między wyznawcami, a loa. Według mitów pierwszą mambo była Ayzan, której oddaje się cześć podczas każdego rytuału. Kapłani dziedziczą funkcję z pokolenia na pokolenie. Tamże, s. 108

²¹ Śmierć voodoo- fenomen nagłej i pozornej śmierci człowieka. Termin ten (*voodoo death*) został wprowadzony przez uczonego Waltera Cannona w 1942 roku i dotyczył fenomenu nagłych śmierci. Śmierć voodoo prowadzi do całkowitego paraliżu ciała i ustania czynności życiowych. Śmierć następuje po podaniu specjalnie przygotowanego proszku na bazie tetrodotoksyny, która „zabija człowieka” (w przypadku zatrucia działa tylko mózg). Zob. J. Krzyżowski, *Psychiatria transkulturowa*. Warszawa 2002, s. 49

IMPLIKACJE TEOLOGICZNE

larnej jest częścią tożsamości kulturowej społeczeństwa i psychologicznych przemian społecznych na przestrzeni XIX i XX wieku. Kyle Bishop dowodzi, że zombie odzwierciedlają przede wszystkim społeczne lęki obecne w danym okresie historycznym. W metaforycznym znaczeniu postać zombie ujawnia lęk przed śmiercią, zmianami we współczesnym świecie, rosnącym konsumpcjonizmem, przemocą i wojną²².

Laleczka voodoo- narzędzie magii sympatycznej

Amerykańska kultura popularna spopularyzowała mit, według którego wyznawcy tradycyjnego voodoo wykorzystują tzw. "laleczki voodoo" w celu sprawiania bólu ludziom, których reprezentują, lub sprowadzania nań chorób. Laleczki są atrybutami luizjanskiej odmiany hoodoo, mające swoje źródła w początkach XX wieku. Użycie laleczki ma negatywny jak i pozytywny skutek. Może stanowić narzędzie medytacji, doprowadzić do uzdrowienia chorego, znalezienia prawdziwej miłości, czy ściągnięcia nieszczęścia na wroga. Laleczki voodoo są jednym z najlepiej sprzedających się pamiątek. Motyw laleczki obecny jest w wielu filmach *Lalka voodoo* (*Voodoo Doll*) i grach komputerowych dla młodzieży *The Sims 2*, *The Sims 3*, gdzie pojawia się postać Pana Wielgachnego- laleczki voodoo. Laleczka voodoo była inspiracją dla wielu twórców horrorów, w których głównym bohaterem była przerażająca lalka czyniąca zło np. *Laleczka Chucky*, *Anabelle*, *Martwa Cisza*. Laleczka jest atrybutem zła i czarnej magii. Za jej pomocą można sprowadzić na wroga nieszczęście lub chorobę. Rytuały przeprowadzane na laleczce są odpłatnie oferowane w internecie na całym świecie. Oferta zawiera rytuały standardowe i rytuały o podwyższonej skuteczności.

W rzeczywistości na ołtarzach tradycyjnego vodoun umieszcza się kukły/figury reprezentujące duchy loa²³. W haitańskim vodoun znana jest także praktyka przytwierdzania kukiel do drzew na cmentarzach, będąca metodą porozumiewania się ze światem zmarłych. Kukły wykonywane są z płótna, słomy i włosów. Podczas rytuałów lalka jest posłańcem między światem żywych, a światem duchów, której zadaniem jest komunikacja czarownika bezpośrednio ze światem duchów.

Można stwierdzić, że „laleczka voodoo” jest metaforą ludzkiego szczęścia i ukrytych pragnień. Rola osoby kontrolującej, daje poczucie władzy nad drugim człowiekiem. Postępując zgodnie z niewidocznymi siłami, wpływamy na życie innych osób. Szpilki używane do przekuwania lalki symbolizują reguły życia międzyludzkiego i wewnętrznego.

Obrzędy i rytuały vodoun- trywializacja treści religijnych

Wzrost zainteresowania religią vodoun prowadzi do wyparcia tradycyjnych treści religijnych i zastąpienia ich elementami o charakterze okultystycznym. Internet stał się kanałem

²² K. W., Bishop, *American Zombie Gothic, The Rise and Fall (and Rise) of the Walking Dead in Popular Culture* (2010), s. 23-25.

²³ Loa- duchy członków rodziny, duchy sił i wszechświata oraz pojęć abstrakcyjnych takich jak dobro, płodność, zdrowie. Komunikują się z ludźmi na ziemi, opętują ich podczas ceremonii, przekazując im dobre i złe wiadomości. Loa są podstawową kategorią sacrum w vodoun. Są siłą mogącą wpływać na człowieka i jego życie. Loa sa obecne w całej przyrodzie, w drzewach, górach, strumieniach. Panteon loa podlega ciągłej ewolucji, zwłaszcza jeśli chodzi o imiona. Zob. A. Zwoliński, art. cyt., s. 93-97.

Globalizacja współczesnego świata powoduje, że wiele elementów symbolicznych ulega konwencjonalizacji, tracąc swój pierwotny sens. Coraz bardziej popularne stają się wysoce skonwencjonalizowane ceremonie i ceremoniał, które nie odsyłają już do pierwotnych wierzeń i zasad rządzących światem.

propagowania vodoun nadając jej miano technokultu lub cyberreligii. To co było głęboko skrywane i owiane tajemnicą przez wyznawców vodoun stało się produktem religijnego supermarketu. Następuje zjawisko swoistej laicyzacji pewnych symboli religijnych należących do sfery sakralnej i duchowej. Globalizacja współczesnego świata powoduje że wiele elementów symbolicznych ulega konwencjonalizacji, tracąc swój pierwotny sens. Coraz bardziej popularne stają się wysoce skonwencjonalizowane ceremonie i ceremoniał, które nie odsyłają już do pierwotnych wierzeń i zasad rządzących światem. Tradycje i obrzędy obecne w kulturze magicznej ulegają desakralizacji stając się czynnością użytkową. Elementem każdej religii jest rytuał i obrzędowość, specyficzne dla danej kultury symbolicznej. Socjolog religii Emil Durheim opisuje rytuał jako pewne zasady postępowania w odniesieniu do rzeczy świętych. Rytuały są nie tylko formą ekspresji i komunikacji, ale także wyrażają społeczną i kulturową tożsamość²⁴. Van Gennep uważał, że świat sakralny i świecki są rozgraniczone, zatem człowiek nie może należeć do jednego z nich bez całkowitego zerwania z drugim²⁵. Współczesny świat bardzo często łączy w sobie elementy dwóch różnych światów, co prowadzi do trywializacji treści religijnych i degradacji świata sacrum. Rytuały i obrzędy nie są już częścią sakralnej tajemnicy, formą kontaktu ze światem duchowym i tym co niewidzialne. Stają się towarem, który można kupić aby zapewnić sobie szczęście i dobrobyt. Posiadanie magicznych przedmiotów nie jest deklaracją przynależności do wspólnoty vodoun, ale formą rozrywki. Rytuały i ceremonie religijne stają się zatem aktami o charakterze indywidualnym wychodząc poza sferę religijną.

Ze względu na rodzaj obrzędowości vodoun możemy podzielić na dwie odmiany: rada i petro. Rytuały rada zawierają pozytywne aspekty loa. Ofiarami składanymi loa są głównie kurczaki i kozy mające zapewnić przychyłność loa i szczęście. Ważnym elementem rytuału są trzy bębny pokryte wolą skórą, które uderzane pałeczkami symbolizują trzy warstwy atmosfery Słońca, chromosferę, fotosferę i jądro Słońca. Rada jest praktykowana przez 95% wyznawców vodoun. Obraz vodoun jaki pokazują media i hollywoodzki przemysł filmowy związane są z rytuałami petro (zwanymi także congo). Petro po-

²⁴ M. Segalan, *Obrzędy i rytuały współczesne*, Warszawa 2009, s. 13

²⁵ V. Gennep, *The Rites of Passage*, London 1977, s. 29.

IMPLIKACJE TEOLOGICZNE

chodzi z Haiti, powstało w społeczności niewolników. Nazwa petro pochodzi od nazwiska don Juana – Philippe’a Pedro, wychowanego w rodzinie kapłana vodoun. Pedro uważany jest za twórcę ceremonialnych tańców zawierających elementy przemocy. Lao w petro są niebezpieczne, złośliwe i przepełnione agresją. W ofierze składa się im świnie, używa się tylko dwóch rytualnych bębnów pokrytych kozią skórą i uderza się w nie tylko rękami. Pierwsze uderzenie utożsamia uderzenie pioruna natomiast drugie fizyczny koniec świata. Uczestnicy rytualnego tańca mają pomalowane na czerwono twarze, czerpiąc inspirację od indiańskiego plemienia Carib, żyjącego na Santo Domingo.

Przed opisaniem występujących w filmach elementów religii vodoun, przekłamań i manipulacji należałoby oddać sprawiedliwość tym, którzy zachowali część sakralności vodoun i przekazali treści, które są prawdziwe i które można zweryfikować na podstawie ogólnodostępnych źródeł. Niestety sprawdza się tu zasada, że największe kłamstwa schowane są między dwoma prawdami.

Obraz krwawych rytuałów petro możemy oglądać w filmie *Wąż i Tęcza* z 1988 roku. Film oparty na faktach, przedstawia historię amerykańskiego naukowca z Harvardu, podróżującego służbowo na Haiti celem zbadania fenomenu pozornej śmierci vodoun. Jego odkrycie może mieć wpływ na badania w anestezjologii i odkrycie leku znieczulającego. Główny bohater uwikłany w tajemnicę śmierci vodoun, zostaje ofiarą rytuałów, zamieniając się w zombie. W filmie pokazane są krwawe obrzędy vodoun i proces zamiany ludzi w zombie. Kapłan więzi duszę zmarłych i przejmuje kontrolę nad ich ciałem. Akcja filmu toczy się w stolicy Haiti Port au Prince w czasach krwawego reżimu François Duvaliera. W tle walk politycznych pokazany jest obraz haitańskiego folkloru i obrzędów vodoun. Choć scenariusz filmu urozmaicono dużą ilością wątków fantastyczno-sensacyjnych, to pozostaje wciągającą opowieścią o zwykłym człowieku stającym na pograniczu snu i jawy. W filmie odnajdziemy fragmenty zaczerpnięte z mitologii vodoun. Na wstępie filmu narrator wyjaśnia pochodzenie kultu węża i symboliki tęczy: „W mitologii vodoun wąż symbolizuje ziemię, a tęcza niebo. Pomiędzy nimi żyją i umierają wszystkie stworzenia. Ponieważ człowiek ma dusze, może zostać uwięziony w straszliwym miejscu, gdzie śmierć jest dopiero początkiem²⁶” Fragment z mitologii odnosi się postaci zombie, czyli zmarłego uwięzionego pomiędzy życiem a śmiercią. W filmie ukazana jest częściowo prawda dotycząca haitańskiego folkloru i procesu zombifikacji. Film odzwierciedla obawy haitańskiego społeczeństwa przed krwawymi rządami autokratycznej władzy.

Serie filmów przedstawiające vodoun jako czarną magię, zawiera w swoim przekazie kult węża. Wąż w religii vodoun jest jednym z loa o nazwie Džamballa, Ojciec Damballah, uważany za boga – węża, stwórcy kosmosu, ojca innych duchów, patrona seksualności harmonii i radości życia. Wąż uosabia ideę nieśmiertelności, łączy świat żywych z umarłymi. Kult węża do kultury popularnej wszedł na stałe dzięki postaci Marie Laveau. Powiedzenie Wielki Zombi, wywodzi się od nazwy węża, którego używała podczas rytuałów. Jednym z amerykańskich filmów przedstawiających kultu węża jest *Venom* (2005). Pokazuje fałszywy obraz loa- boga węża, który więzi dusze złych ludzi. Na

²⁶ *Wąż i tęcza, (tyt. oryg. ang. The Serpent and the Rainbow) w reż. Wesa Cravena, USA 1988.*

skutek ukąszenia węża człowiek zamienia się w zombie i pożąda ludzkiej krwi i mięsa. *Venom* powieliła wiele schematów kina grozy. Twórcy produkcji przekroczyli granicę przewidywalności, dodając do fabuły filmu elementy vodoun. Niewątpliwym atutem filmu jest wyjątkowa sceneria mrocznej Luizjany. Vodoun przedstawione w filmie pozbawione jest sakralności, stanowi jedynie dodatek wzbogacający fabułę.

W amerykańskiej kinematografii w 2005 pojawił się film *Klucz do koszmaru* zawierający w swojej fabule opis hoodoo (amerykańskiej odmiany vodoun), czarnej magii i mrocznych rytuałów. W filmie można dostrzec całą paletę atrybutów niezbędnych do przeprowadzenia magicznych rytuałów proszek, amulety, magiczne zioła i zaklęcia, oleje i pachnidła. Dusza kapłana i kapłanki, zmarłych wieki temu by utrzymać się przy życiu, podczas rytuału wchodzi w ciało swoich ofiar, przedłużając istnienie o kilkadziesiąt lat. W filmie pojawia się przesąd jakoby vodoun działa tylko na tych, którzy w niego wierzą. Główna bohaterka podejmuje się opieki nad chorego na udar mózgu Bena. Od żony pacjenta, Violet Devereaux, dostaje uniwersalny klucz, który otwiera wszystkie drzwi w domu, nawet te ukryte. Niedługo potem będzie świadkiem wielu intrygujących i niewytłumaczalnych zjawisk. W bardzo krótkim czasie poznaje tajniki sztuki okultystycznej, by wykorzystać ją przeciwko złym siłom, które zamieszkały w domu. Film przedstawia proces przekraczania granicy wiary w magiczne rytuały vodoun, kiedy już uwierzysz w to, co niewiarygodne, to najskrytsze obawy zaczynają nabierać realny kształt.

Motyw mordu rytualnego pojawia się w filmie *Adwokat diabła*, w którym główny bohater dostaje sprawę kapłana vodoun, oskarżonego o rytualne mordowanie zwierząt. W Stanach Zjednoczonych za mord rytualny grozi surowa kara. Na Haiti czy w Beninie, gdzie vodoun jest oficjalną religią, składanie ofiar ze zwierząt jest częścią obrzędowości i elementem magicznym. Główny bohater filmu szanowany prawnik, podejmuje się obrony kapłana vodoun oskarżonego o mord rytualny, argumentując to faktem dyskryminacji religijnej.

Słowa rytuał, obrzęd w dobie konsumpcjonizmu stają się rodzajem produktów i usług. Uwikłanie treści religijnych w sferę komercjalizacji prowadzi do trywializacji treści religijnych i uwikłanie boga i wiary w sferę marketingu. Religia dostosowuje się do wymagań stawianych przez konsumentów²⁷. Głównym reklamodawcą usług religijnych są media i kinematografia. Wielu reżyserów wykorzystuje elementy religijne celem podniesienia atrakcyjności fabuły. Inflacja słów, obrazów i treści w medialnej komunikacji doprowadziła do tego, że współcześni reżyserzy odwołują się do coraz wyższych wartości. Religijne obrazy, słowa i skojarzenia stają się ozdobnikiem wypełniającym potrzeby widza. W ten sposób symbole religijne to już nie sacrum, a coraz bardziej powszedni gadżet. Odkąd zaczęto rozpatrywać film jako fenomen kultury, okazało się, że staje się nie sztuka, lecz rzeczywistością, oferującą doświadczenie praktyczne, potoczne, codzienne, niekoniecznie estetyczne. Film zrodzony jako sztuka jarmarczna, porównując do literatury, wciąż gdzieś w rejonie powieści brukowej.

²⁷ M. Einstein, *Brands of faith*, New York 2008, s. 134-138.

IMPLIKACJE TEOLOGICZNE

Z analizy materiałów wizualnych wynika, że religia vodoun, funkcjonuje w popkulturze jako czarna magia, kojarzona głównie z krwiożerczymi zombi i „laleczkami voodoo”. Nie ulega wątpliwości, że przedstawiane w filmach zombie różniły się między sobą. Produkcje powstające najwcześniej wciąż jeszcze bardzo mocno zakorzenione były w haitańskim folklorze. W niemal wszystkich współczesnych produkcjach filmowych atak zombie czy rytuały vodoun kończą się śmiercią i upadkiem wartości moralnych.

Amerykański przemysł filmowy pozbawił religię vodoun sakralności, prowadząc do zubożenia dziedzictwa kulturowego Haitańczyków. W przekazie wizualnym brakuje odniesień do sytemu filozoficznego religii vodoun, a także do vodoun jako elementu tożsamości społeczeństwa haitańskiego. Treści religijne uległy trywializacji i spłyceciu stając się pewnego rodzaju quasi-folklorem. Jak zauważył Papież Benedykt XVI „we współczesnym świecie mamy do czynienia z kryzysem liturgii i formy przekazu wiary. W procesie przekazu prawd wiary oraz w liturgii znaczącą rolę odgrywała zawsze szeroko pojęta kultura, głównie muzyka, malarstwo i architektura, które pełniły rolę nośników treści religijnych. Dziś to wzajemne współdziałanie znacznie osłabło. Artyści rzadko czerpią inspirację z wiary, przez co ta traci sposoby wyrazu i dialogu ze współczesnym światem. Sama wiara jako taka jest kulturą²⁸” Wiara człowieka rodzi się „ze słyszenia”, z przekazu we wspólnocie (por. Rz 10,17). Zgodzę się z faktem, że współdziałanie sztuki i religii w dzisiejszych czasach uległo znacznemu osłabieniu. Dowolne używanie symboli sakralnych i manipulowanie nimi bez wątplenia może być pierwszym czynnikiem ich desakralizacji. „Desakralizacja to zmienny historycznie proces wielostronnej transformacji, redukcji lub eliminacji sakralnych form kultury i jej poszczególnych elementów z życia jednostek i organizacji społeczeństw²⁹” Przekazywanie sfalszowanego obrazu religii vodoun, odbieranie symbolom głębi znaczeniowej powoduje sprowadzanie sacrum do sfery kultury masowej, a w efekcie do sekularyzacji tych symboli.

Vodoun - inspiracją dla nowych ruchów religijnych

Vodoun w kulturze zachodniej postrzegane jest jako magiczne działanie, sposób medytacji, duchowa muzyka i taniec. Popularność vodoun może świadczyć o poszukiwaniu nowych doznań, przeżyć duchowych za sprawą magii. Zwrot ku magii i okultyzmowi podyktowane jest poszukiwaniem sensu ludzkiego życia. Racjonalizm i wiedza okazały się niewystarczające by odkryć zagadkę ludzkiego istnienia. Ten radykalny zwrot ku „doświadczeniu wewnętrznemu” zaowocował narodzinami psychoduchowości i nowych ruchów religijnych. Wyznawcy nowych ruchów religijnych wzbogacili tradycyjny system wierzeń o elementy „wiedzy tajemnej”, którą przyszlizli adeptci woleli nazywać „okultyzmem”.

Z Vodoun inspirację czerpał jeden z nurtów francuskiego martyńizmu, który wzbogacił w ten sposób dziedzictwo zachodniej ezoteryki o nowe źródła inspiracji. Zda-

²⁸ J. Ratzinger, *Wiara, Bóg i kultura*, ZCz 29/30(1993), s. 73-74; zob. też: *Liturgia i muzyka kościelna*, art. cyt., s. 93-110.

²⁹ M. Such, *Desakralizacja sacrum w kulturze przekazu medialnego reklamy*, Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 4, 62-67 2010.

niem Mieczysławy Sekreckiej, twórca nowej ideologii Saint-Martin, zwraca się w stronę okultyzmu i alchemii by przywrócić człowiekowi „przywileje Adamowe”, czyli stan sprzed pierwotnego upadku³⁰. Dzisiaj nurt martyнизmu jest nieodłącznie związany z dziedzictwem Aleistera Crowleya i jego thelemiczną tradycją, reprezentowaną przez zakon magiczny Ordo Templi Orientis Antiqua & La Couleuvre Noire. W latach '90 magowie chaosu tj. Phil Hine czy Peter J. Carroll, włączyli vodoun do swojego magicznego chaosu. Twórcą magii chaosu uznaje się P. J. Carroll'a, który w latach 70 założył czasopismo pod nazwą "The New Equinox". Na jego łamach pojawiły się ogłoszenia zakonu iluminatów Thanaterosa, którego praktyki stanowiły mieszaninę szamanizmu, teoizmu, tantry i thelmy. Magia chaosu według P.J. Carolla jest nowym sposobem uprawiania magii, zawierającym w sobie nowy sposób postrzegania świata i gnozy jako klucza w doświadczeniu mocy³¹.

Fascynacja vodoun widoczna jest także w środowisku New Age. Pod koniec XIX wieku Helena Pietrowna Bławatska, współzałożycielka Towarzystwa Teozoficznego ogłosiła nadejście nowej ery. Ruch New Age został stworzony w celu budowania nowego porządku świata jako jedyna religia obowiązująca na Ziemi. New Age przeciwstawia się pragmatyzmowi i wierze w cywilizacyjny postęp, proponując w zamian zwrócenie się ku mistyce i kultywowaniu idei kosmicznej harmonii. Wynikiem tej postawy jest ekologia i kult natury. Ideologia New Age łączy w sobie tradycyjne formy religijne- buddyzm i elementy okultyzmu, spirytyzmu i magii. Twórcy New Age wierzą, tak jak wyznawcy vodoun, że poprzez taniec i śpiew można doświadczyć jedności z Bogiem.

Vodoun w europejskiej kulturze masowej

Popularyzacja vodoun w Europie rozpoczęła się wraz z działalnością kontrykultury, która starała się reformować osadzoną w judeochrześcijańskiej tradycji duchowość, korzystając z wielu innych źródeł. Wzrost zainteresowania egzotycznymi formami religijnymi widoczny jest w liczebności gadżetów i ofert rytuałów dostępnych w sieci. W internetowej ofercie możemy znaleźć różnorodną ofertę laleczek voodoo, rytualne świeczniki, talizmany, mieszanki magiczne i pachnidła. Dodatkowo można zamówić usługę na wybrane czary, bądź instrukcje przygotowywania magicznych mieszanek ziołowych. Do masowego odbiorcy przedostaje się niewiele informacji na temat obrzędów vodoun. Najczęściej są to wydarzenia z życia politycznego i społecznego. Przykładem może być żart francuskiego wydawnictwa K&B, które wprowadziło do sprzedaży laleczkę z wizerunkiem Nicolasa Sarkozy'ego. W 2013 roku koncern Pepsi przedstawił kampanię reklamową przed rewanżowym spotkaniem Szwecji z Portugalią, przedstawiającą „laleczkę voodoo” przypominającą lidera portugalskiej reprezentacji, Cristiano Ronaldo.

Praktyki religijne vodoun w Europie obecne są wśród społeczności imigrantów z Haiti i krajów afrykańskich. Głównymi kierunkami emigracji Haitańczyków są Stany

³⁰ M. Sekrecka, Louis-Claude de Saint-Martin - le Philosophe Inconnu. L'Homme et l'oeuvre, "Acta Universitatis Wratislaviensis" nr 65, Wrocław 1968, s. 6-18.

³¹ P. Hine, *Magia chaosu*, Warszawa 2005, s. 17-18.

IMPLIKACJE TEOLOGICZNE

Zjednoczone, Dominikana i Kanada, ale także kraje europejskie takie jak Wielka Brytania, Holandia, Francja i Szwajcaria. Większą część mniejszości wyznaniowej vodoun stanowią mieszkańcy krajów afrykańskich. Europejską prasę w 2009 roku obiegła informacja z Hiszpanii, o aresztowaniu 23 Nigeryjczyków, którzy zmuszali kobiety do prostytucji grożąc im klątwą voodoo³². Kolejnym doniesieniem była tragedia jaka miała miejsce w Wielkiej Brytanii. Para Kongijczyków dokonała mordu na 15 letnim chłopcu, który rzekomo rzucał czary na członków ich rodzin przy pomocy „laleczek voodoo”. Tematem vodoun zainteresował się sam papież Jan Paweł II, w trakcie pielgrzymki do Beninu. Podczas swojej wizyty w największym mieście Beninu – Kotonou, skierował do grupy pogan serdeczne przemówienie. Wydarzenie zostało szeroko zrelacjonowane przez serwisy informacyjne na całym świecie. Na stałe w pamięci mieszkańców Kotonou wpisały się słowa Jana Pawła II do przedstawicieli vodoun z Beninu „Przejawiacie silne przywiązanie do tradycji przekazanych wam przez waszych przodków. Słusznie należy się im wdzięczność za przekazanie wam poczucia sacrum, wiary w jednego Boga, który jest dobry, zmysłu świętowania, szacunku dla życia moralnego i harmonii w społeczeństwie”³³.

Obecność vodoun w Polsce jest wycinkowa. Elementy religii vodoun widoczne są przede wszystkim w sztukach teatralnych. W 2014 roku podczas Brave Festival, wystawiono spektakl „Mroczne piękno” z udziałem Koffi Kôkô, mistrza tańca współczesnego i kapłana vodoun. Przedstawiona sztuka zawiera w sobie elementy obrzędu, które mają na celu nawiązanie kontaktu z bóstwami i naturą. Głównym popularyzatorem kultury haitańskiej w Polsce jest Fundacja Polska-Haiti, organizująca Festiwal Dni Frankofonii 2014. Podczas festiwalu prezentowana jest kultura, sztuka oraz literatura haitańska. O ile biznes voodoo jest prężnie rozwijającą się gałęzią w Stanach Zjednoczonych, o tyle w Polsce mamy do czynienia z pewnego rodzaju egzotyką. Z ciekawością i zafascynowaniem przyjmujemy do swojej kultury obce nam elementy, trywializując ich pierwotne znaczenie.

Na całym świecie wzrasta liczba ludzi przyznających się do praktykowania i wiary w vodoun, przyczyniając się do jej popularyzacji. Należy do nich słynny amerykański aktor Wesley Snipes, który przyjął brazylijską odmianę vodoun- yoruba, laureat Nagrody Nobla Wole Soyinka, wyznawca Oguna, a także francuski piłkarz polskiego pochodzenia Damien Perquis, który podczas meczu Polska- Słowacja wykonał w kierunku publiczności zaskakujący gest, przyznając że był to rytuał vodoun.

Zakończenie

Celem niniejszego artykułu była odpowiedź na pytanie czy popularyzacja vodoun w popkulturze prowadzi do trywializacji treści religijnych i kształtowania się nowej formy sprywatyzowanej niewidzialnej religii. Media i kinematografia narzuciły nam błędne przekonanie czym jest religia vodoun. Z analizy materiałów wizualnych wynika, że amerykański przemysł filmowy stworzył nowy popkulturowy obraz vodoun, kojarzony głów-

³² Klątwa vodoun- klątwa rzucona przez czarownika/ kapłana na wroga. Czary mają na celu sprowadzenie na osobę nieszczęścia i fizycznego bólu. Zob. A. Zwoliński, art. cyt., s. 31.

³³ A. Cowell, *Pope Meets Rivals in the Cradle of Voodoo*. – “New York Times”, 5.02 1993.

nie z zombie i „laleczkami”, pozbawiając religię vodoun sakralności. Vodoun kojarzone jest z pewnego rodzaju produktem, oferującym magiczne talizmany, rytuały zapewniające szczęście i dobrobyt. Komercjalizacja vodoun doprowadziła do prywatyzacji religii znajdując zakotwiczenie w indywidualnej sferze życia. Noszenie amuletów, stosowanie czarów i zaklęć w codziennym życiu, powoduje wejście vodoun do kultury masowej. Obrzędy przybierają skonwencjonalizowaną postać będącą zewnętrzną manifestacją określonych wartości i światopoglądu.

Mogłoby się wydawać, że współczesne społeczeństwo, ukierunkowane na technikę i racjonalność, nie znajdzie miejsca na rytualność i wiarę w magię. W dobie konsumpcjonizmu słowo obrzęd straciło swoje semantyczne znaczenie. Pod koniec XX wieku pojęcie obrzędu opuściło płaszczyznę społeczeństw pierwotnych i stało się narzędziem badania współczesności³⁴. Społeczeństwo tworzy własny rodzaj niewidzialnej religii w której obrzęd i rytuał opuszczają sferę sacrum i stają się sprywatyzowaną formą religijności. Słynny socjolog Edward Shils, wysuwa teorię, że współczesny świat odchodzi od tradycyjnych religijnych obrzędów” Myśl racjonalna nie umiała stworzyć obrzędów, których powaga mogłaby być porównywalna do powagi obrzędów, związanych z wierzeniami, które utraciły swoją wiarygodność”³⁵. Współczesna kultura niedowierzania zmusza nas do bagatelizowania religijności i poszukiwania niekonwencjonalnych form rytualnych. Lęk przed przyszłością, zwątpienie w to co obiektywne i prawdziwe oraz upadek racjonalności powodują, że społeczeństwo coraz częściej sięga do magii i czarów. Historyk religii Sir James Frezer przedstawił magię jako „rezultat przesądów, jako znaków świadczących o pozostawianiu rdzennej ludności na dziecięcym etapie rozwoju, o nieosiągnięciu przez nią etapu myśli racjonalnej i trwaniu nadal w świecie myśli prelogicznej”³⁶ Dlaczego więc współczesne społeczeństwo, będące na wysokim etapie rozwoju myśli technicznej, tak chętnie sięga do egzotycznych i pierwotnych form religijnych. Magiczne myślenie daje nam iluzoryczne poczucie kontroli nad otaczającym światem, szczególnie wtedy, gdy dzieje się coś, czego nie można wytłumaczyć.

Racjonalne społeczeństwo Zachodu przyjmując obce treści religijne, dokonuje ich trywializacji. Obrzędy i rytuały vodoun stają się formą rozrywki i marketingowym eventem. To co dla rdzennych mieszkańców jest rodzajem sacrum, w społeczeństwie informacji ulega desakralizacji. Z analizy filmów amerykańskich wynika, że religia vodoun funkcjonuje w kulturze masowej jako czarna magia. Taki obraz stworzony przez amerykański przemysł filmowy i media jest produktem „globalnej maszyny zysku”. Religia oparta jest na symbolu, który zmusza do myślenia, zawiera w sobie tajemnicę, niepojętą głębię, która wymaga przeżycia duchowego. Tymczasem komercja sprowadza wszystko do znaku, nie do symbolu, ale do znaku. Takim znakiem jest właśnie laleczka voodoo i zombie. Zombie w każdym filmie budzą grozę oraz przerażenie oraz są nośnikami wszystkich lęków ludzi i dlatego też, pozostają jednym z najchętniej oglądanych moty-

³⁴ M. Segalen, *Obrzędy i rytuały współczesne*, Warszawa 2009, s. 5.

³⁵ E. Shils, *Tradition*, Chicago 1981, s. 24-25.

³⁶ M. Segalen, art. cyt., s. 13.

IMPLIKACJE TEOLOGICZNE

wów w horrorach w XXI wieku. Laleczka vodoun jawi się jako antidotum na pozbycie się wrogów i zapewnienie sobie dobrobytu. Takie postrzeganie treści religijnych vodoun doskonale wpisuje się w trend współczesnej kultury okrucieństwa. Obraz ma na celu szokować, przerażać, budzić niepokój, a nie uczyć i wywoływać miłe doznania estetyczne. Czy naprawdę potrzebujemy obrazu, który ma przerażać, budzić niepokój i szokować? Czyż nie jest zadaniem współczesnych mediów edukacja i poszerzanie horyzontów światopoglądowych?

Komercjalizacja vodoun spowodowała jej wejście w obieg kultury popularnej, czego następstwem była trywializacja i spłylenie treści oraz odarcie z sacrum. Współczesny komercyjny świat odbiera nam zdolność rozumienia głębi i prawdziwych znaczeń. To, co głębokie i duchowe jest niezauważalne lub stanowi tło w supermarkecie kultury. Z przeprowadzonej analizy wynika, że komercjalizacja vodoun spowodowała jej wejście w obieg kultury popularnej, czego następstwem była trywializacja i spłylenie treści oraz odarcie z sacrum. Przedstawione wyniki analizy materiałów wizualnych pomagają stwierdzić, że przejęcie egzotycznych, magicznych form religijnych vodoun kreuje nowy rodzaj niewidzialnej religii, a trywializacja pierwotnych form rytualnych po przeniesieniu na *obcy grunt pozostaje faktem*. ■

BIBLIOGRAFIA:

- Alvarado, D., *The Voodoo Hoodoo Spell Book*, San Francisco 2009.
- Bishop, K. W., *American Zombie Gothic, The Rise and Fall (and Rise) of the Walking Dead in Popular Culture* 2010.
- Burszta, W., *Antropologia kultury*, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 110.
- Cosentino, D.J., *Spirit and image: The art of voodoo*, "African Arts" 1987, 21(1).
- Cowell, A., Pope Meets Rivals in the Cradle of Voodoo. – "New York Times", 5.02 1993.
- Einstein, M., *Brands of faith*, New York 2008.
- Durheim, E., *Elementarne formy życia religijnego*, Biblioteka Socjologiczna, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2010.
- Genep, V., *The Rites of Passage*, London 1977.
- Gossling A., *Voodoo. Bogowie, czary, rytuały*, Kraków 2010.
- Hine, P., *Magia chaosu*, Warszawa 2005.
- Krajewski, M., *Kultury kultury popularnej*, „Seria Socjologia” nr 34, Poznań 2005.
- Krzyżowski, J., *Psychiatria transkulturowa*. Warszawa 2002.
- Mariański, J., *Niewidzialna religia” w badaniach socjologicznych*, STUDIA PŁOCKIE tom XXXVII/2009.
- Mariański, J., *Religijność postmodernistyczna i sposoby jej badania*, "Przegląd Religioznawczy" 1997, nr 1.

- Mathews, G., *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*, Warszawa 2005.
- Michel, C., Bellegarde-Smitth, P., *Vodou in haitian life and culture. Invisible Powers*, New York 2006.
- Ratzinger, J., *Wiara, Bóg i kultura*, ZCz 29/30 (1993).
- Segalan, M., *Obrzędy i rytuały współczesne*, Warszawa 2009.
- Sekrecka, M., *Louis-Claude de Saint-Martin - le Philosophe Inconnu. L'Homme et l'oeuvre*, "Acta Universitatis Wratislaviensis" nr 65, Wrocław 1968.
- Shils, E., *Tradition*, Chicago 1981.
- Such, M., *Desakralizacja sacrum w kulturze przekazu medialnego reklamy*, Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 4 2010.
- Szulakiewicz, M., *Współczesny powrót religii, a chrześcijaństwo*, "Przegląd Religioznawczy", 2010, nr 2 (236).
- Ward, M., *Voodoo Queen*, Mississippi 2004.
- Zwoliński, A., *Świat voodoo*, Kraków 2011.

O AUTORCE:

mgr Paulina Chmiel-Antoniuk, doktorantka na Akademii Pedagogiki Specjalnej, absolwentka filologii ukraińskiej na Uniwersytecie Warszawskim. Studia filologiczne o specjalności literaturoznawstwo ukończyła w 2011 r., pisząc pracę magisterską w Katedrze Ukrainistyki pod kierunkiem prof. Valentyny Sobol. Tematyka pracy dotyczyła ukraińskiego feminizmu i psychoanalizy kobiecej osobowości na podstawie powieści Dzwinka Niły Zborowskiej. Od 2009 r. aktywnie uczestniczyła w działaniach Studenckiego Koła Naukowego. Głównym obszarem zainteresowań naukowych jest kultura karaibska, edukacja wielokulturowa, socjologia kultury, religia vodoun i jej edukacyjny wymiar. Od października 2014 r w ramach studiów doktoranckich pod kierunkiem dr. hab. Barbary Pasamonik i promotor pomocniczej dr Urszuli Markowskiej – Manista przygotowuje rozprawę doktorską na temat: *Edukacja dziecka jako miejsce konfliktu kulturowego. Badania etnopedagogiczne na terenie Jacmel, Haiti*. Kontakt: paulina.chmiel33@gmail.com

Autorka składa serdeczne podziękowania prof. dr hab. Barbarze Pasamonik oraz dr Urszuli Markowskiej – Manista za udzielone wsparcie merytoryczne, wskazanie drogi oraz krytyczne uwagi podczas pisania niniejszego artykułu.